

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційний рівень - бакалавр

на тему:

«Уява у молодшому шкільному віці»

Виконав: студент 4-го року
навчання,

спеціальності 053 Психологія

Мережко Ілля Ігорович

Науковий керівник: Копець Л.В.,

кандидат психологічних наук,
доцент.

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Дипломна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ДЕК _____

«____» _____ 2020 р.

Київ 2020

ПЛАН

ВСТУП.	3
---------------	----------

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Психологічні особливості уяви як пізнавального процесу	7
1.2. Закономірності онтогенезу уяви в навчальній діяльності	9
1.3. Проблема дослідження психологічних особливостей уяви молодших школярів	14
 Висновки до Розділу І	 28

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Хід та методи дослідження	30
2.1. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей уяви дітей молодшого шкільного віку.	33
 Висновки до Розділу ІІ	 47

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Висновки до Розділу ІІІ	53
-------------------------	----

ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	57
ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Актуальність психологічних досліджень уяви зумовлена тим, що уява як пізнавальний психічний процес людини знаходиться в тісному зв'язку з усіма іншими пізнавальними процесами, приймає участь у регуляції цілеспрямованої діяльності людини і формуванні образів бажаного майбутнього. Уява через надання суб'єкту здатності передбачати майбутнє скеровує діяльність людини і займає визначальну роль в процесах творчої діяльності.

На думку авторитетних дослідників, зокрема Л.С. Виготського, в молодшому шкільному віці уява є новоутворенням цього періоду розвитку. Зароджуватись активна уява починає раніше, але саме її довільність є новоутворенням молодшого шкільного віку, в це час уява розвивається особливо бурхливо і має визначальний вплив на всі види діяльності і активності дитини [12].

Одна з головних функцій уяви – забезпечення зв'язку усвідомлюваної діяльності з попереднім передбаченням її мети. Уява забезпечує довільність активності людини, її планування. Без уяви людина була б не здатна випередити реальність. Уява дозволяє спиратися на різні припущення щодо майбутнього та можливих результатів під час навчання та діяльності. Уява є визначальною в процесі навчання та творчості школяра, адже вона надає йому можливість не тільки безпосередньо розглядати якесь явище, а й диференціювати його, розглядати з різних боків, заглиблюватися в конкретні аспекти предметів і явищ і проектувати їх в образи бажаного майбутнього.

Уява тісно поєднана із сприйманням, та на відміну від нього, дозволяє не тільки засвоїти отримані образи, відомості, але й творчо перетворити їх, що є основою і запорукою актуалізації творчості [31].

Розвиток уяви дитини є однією з передумов високого розвитку всіх пізнавальних психічних процесів, які необхідні для формування здорової, всебічно розвинутої особистості.

Оскільки, в процесі онтогенезу людина набуває досвіду нерівномірно, то і уява відповідно має своєрідні особливості на кожному з етапів розвитку. Так, глибина досвіду дорослого більше, ніж дитини, однак разом з цим дитина має зовсім інші цінності і ставлення до середовища, отже і процес їх уяви розгортається по-іншому та відзначається своєрідними закономірностями функціонування. Уява надає дитині можливість сформувати та актуалізувати своє ставлення до світу. Молодший шкільний вік є одним з основних періодів розвитку уяви і визначальним для розвитку пізнавальних і творчих можливостей особистості у дорослому житті.

Проблема уяви займала значне місце в дослідженнях у вітчизняній психології. Процес уяви та її особливості розглянуто в роботах багатьох науковців, однак на перешкоді в цій області досліджень завжди була складна та невловима природа процесу, недосконалість методичного інструментарію дослідження уяви в онтогенезі. Уява надає індивіду здатність не тільки відтворювати сприйняту інформацію, а й переробляти її, створюючи нові ідеї, способи вирішення проблем та раніше невідомі образи. Можливість дітей успішно діяти у процесі навчання та творчого вияву напряду залежить від здатності уявляти. Від уяви залежить якість та різноманітні виміри продуктів інтелектуальної та творчої діяльності в молодшому шкільному віці, який є визначальний своїми новоутвореннями для інтелектуальної і творчої діяльності і в інші періоди онтогенезу. Такі детермінуючі аспекти процесу уяви, її роль та психологічна феноменологія в процесах навчання та творчої діяльності в молодшому шкільному віці недостатньо вивчені.

Об'єкт дослідження — уява в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості уяви у навчальній діяльності у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження полягає в тому, щоб теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості уяви у молодшому шкільному віці значення, закономірності уяви у навчальній та творчій діяльності, та

визначити умови розвитку уяви у молодшому шкільному віці у спеціально орієнтованих програмах.

Гіпотеза дослідження.

Психологічні особливості уяви знаходяться у тісному зв'язку з рівнем пізнавальної та творчої діяльності молодших школярів та проявляються в феноменології, показниках та рівні творчих здібностей молодшого школяра.

Завдання дослідження:

1. Теоретично обґрунтувати психологічні особливості уяви в молодшому шкільному віці.
2. Провести емпіричне вивчення психологічних особливостей уяви молодшому шкільному віці та її впливу на творчу активність молодших школярів.
3. Визначити взаємозв'язок уяви в різних видах діяльності дітей молодшого шкільного віку.
4. Визначити умови розвитку уяви у спеціально орієнтованих програмах та сформулювати напрями реалізації програм, спрямованих на розвиток уяви дітей молодшого шкільного віку.
5. Сформулювати практичні рекомендації до програм, орієнтованих на розвиток уяви дітей молодшого шкільного віку.

Новизна проведеного дослідження полягає в теоретичному аналізі психологічних особливостей уяви як психічного процесу, розкритті психологічних особливостей уяви в молодшому шкільному віці, розробці процедури дослідження уяви дітей молодшого шкільного віку, уточненні, та доповненні відомостей про визначальний вплив уяви на пізнавальну діяльність та творчу активність у молодшому шкільному віці, проектуванні розвивальної програми для дітей молодшого шкільного віку та розробці методичних рекомендацій до програми та її аспектів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці програми розвитку уяви дітей молодшого шкільного віку в контексті творчої діяльності та практичних рекомендацій щодо реалізації програми.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечується обґрунтованістю теоретичних засад дослідження уяви, використанням валідних та надійних методів, що відповідають меті і завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних; застосуванням методів математичної статистики, поєднанням кількісного та якісного аналізу даних.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Психологічні особливості уяви як пізнавального процесу

Для того щоб розкрити психологічні особливості уяви в молодшому шкільному віці необхідно з'ясувати суттєві загальні закономірності уяви, розкрити як пов'язана уява з іншими пізнавальними процесами, визначити місце уяви в навчальній та різних видах творчої діяльності дітей в контексті психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, та на цій основі оцінити вплив уяви на інтелектуальний, творчий та соціальний потенціал дитини.

Уява – це пізнавальний психічний процес, який спрямований на створення людиною нових образів на основі образів предметів і явищ із попереднього досвіду сприйняття.

Головною стимулюючою передумовою виникнення і розвитку уяви є необхідність в передбаченні своїх дій, яка виникає у людини в процесі діяльності. Уява забезпечує усвідомлювану людську діяльність. Підставою для функціонування уяви слугують образи, добуті у минулому досвіді людини (досвід її минулого сприйняття). Образи, які виникають у уяві людини регулюють її діяльність, відображають її мотивацію, емоційні переживання та специфічне бачення світу [37].

Уява реалізується через здатність відтворювати образи сприйняття в їх динамічній та постійній трансформації і особливою феноменологією появи нових образів, їх унікальних комбінацій, що є результатом психічної активності, так і моментом посилення діяльності людини. Викликаючи цікавість самої особи суб'єкта уяви, цей особливий психічний процес дозволяє людині розглядати себе та інших у минулому, майбутньому, надає людині можливість усвідомити себе в межах часу, в різних часових трансформаціях і відповідних їм контекстах, емоційно захоплює і вражає людину, і водночас

забезпечує нерозривність та плинність існування особистості, її діяльності, розвитку та стосунків [30]

Таким чином, без уяви людина мала б можливість лише безпосередньо сприймати тільки ту інформацію, яка надходить до органів чуттів саме зараз, не могла б оперувати складними поняттями, формувати та досліджувати їх [39].

Образ, який існує окремо від теперішньої актуальної дійсності і є тим образом, який складає основу уяви людини її змістовну предметну наповнюваність.

Уява тим не менш по своїй суті є пізнавальним процесом і здійснюється в тісному зв'язку з іншими пізнавальними процесами, створюючи цілісний контекст пізнавальної та творчої активності людини. Зважаючи на такі закономірності («своєрідну синтетичність уяви»), закономірною трудностю є відокремлення уяви від інших пізнавальних процесів, визначення її характеристик, властивостей, механізмів, структури, диференційований опис феноменології уяви є також непростю проблемою, тож сама змістовність процесів уяви та її феноменологія не отримала достатнього збагачення і на даний час залишається у полоні класичного психологічного представлення. Можливий вихід для подолання проблеми труднощів виокремлення уяви та виходу із певного тупика проблем недослідженості уяви є забезпечення певної низки умов. Уява гарно розкриває себе та може бути повноцінно досліджена в складній, проблемній ситуації, коли способи вирішення проблеми є невідомими, чи не реалізовувалися раніше в досвіді [28].

Хоч образи уяви завжди і відходять від дійсності, без дійсності їх існування не є можливим. Необхідною передумовою створення образу, активізації процесу уяви є діяльність, активні дії людини, в результаті яких і виникає потреба в уяві. Уява спочатку використовує накопичені в пам'яті людини образи, а вже потім створює з них нові, перетворюючи і комбінуючи їх у нових унікальних поєднаннях. Не дивлячись на це, цікавим є той факт, що при цьому уява передує діяльності, виникає як її передумова. Аналізуючи

даний факт, ми також доходимо висновку, що уява пов'язана з усіма іншими пізнавальними психічними процесами та існує у тісному психологічному поєднанні з ними. Якби пам'ять не зберігала раніше оформлені досвідом образи, то для уяви не було б матеріалу для трансформацій та продукування [36]

Для того, щоб уява могла випередити та «штовхнути» діяльність вперед, їй потрібно створити такий образ, який є для людини абсолютно чи в ряді вимірів новим, не був раніше в її досвіді сприйняття. Коли такий образ виникає у свідомості, він може здаватися дивним, не можливим до реалізації на практиці, проте саме такий образ і може стати проривним, піднести діяльність людини на новий рівень [3].

Таким чином, уява існує, функціонує та розвивається в контексті взаємодії людини зі світом. Виникаючи у відповідь на вплив об'єктивної реальності на людину, уява не тільки відображає дійсність а й доповнює її, надає можливість змінювати дійсність, випереджаючи її діяльність в образах майбутнього.

1.2. Закономірності онтогенезу уяви в навчальній діяльності

В онтогенетичному розвитку уяви характерною закономірністю є те, що спочатку процес уяви має «відносно простий характер», який не відповідає її провідній функції та не репрезентує цю функцію у повному обсязі, а лише частково, проте в процесі розвитку людини уява ускладнюється, набуває нових можливостей та розкривається через них («стає складною») [49].

В період раннього дитинства головною діяльністю дитини є предметно-маніпулятивна активність. Відповідно до цього, закономірно, що її уява має спиратися на предметну та маніпулятивну діяльність для свого функціонування, відповідає тим задачам, які вона зможе виконувати у майбутньому [23].

З входженням дитини у дошкільний вік, уява починає знаходити свою подальшу форму. Дитина вже не так опирається на предмет, її уява починає направлятися на діяльність, з'являються основи її передбачуваного компоненту [14].

З розвитком дитини неодмінно розвиваються всі її пізнавальні процеси, які, як вже відомо, існують у тісному зв'язку із уявою. Коли свідомість людини в цілому стає більш потужною, уява теж набуває нових можливостей. Коли дитина набуває здатності гарно оперувати мовою, це надає їй можливість узагальнювати свої дії, передбачати, робити їх більш раціональними, відповідно до цього, уява більше не тримається за реальні предмети і набуває своєї абстрактної функції, забезпечує відрив від дійсності [47].

Знову ж відзначимо, що такий варіант розвитку подій можливий лише завдяки включенню індивіда в діяльність. Якщо дитина не здійснює активних дій, не грає, її уява не може мати отримати передумов для свого розвитку і таким чином, в таких умовах не має необхідності відриватися від предмету. Коли дитина залучається в активні види діяльності (гру, спілкування, навчання), їй необхідно усвідомити свою мету, яку вона буде переслідувати в їх контексті, перш за все угрі. Це і поживляє уяву дитини [29].

З плином життя і збагаченням її діяльності, у дитини все більше ускладняється понятійний апарат, вона засвоює все нові образи та абстрактні поняття, стикається з необхідністю виконувати різні соціальні ролі. Тепер уява не так залежить від зовнішнього, а набуває ще є внутрішнього, регулюючого компоненту [40].

Уява має в цьому віці велике першочергове значення через те, що свідомість дитини не така розвинута, досвід її малий, а потреба до адаптації у зовнішньому світі імперативно існує і постійно актуалізується. Таким чином, саме уява допомагає дитині орієнтуватися у світі, пояснювати незрозумілі їй явища та пом'якшувати «імперативність» вимог соціальної адаптації.

Це гарно простежується під час аналізу продуктів дитячої діяльності та творчості, наприклад малюнків. Дитячі малюнки майже завжди відображають

не реальну картину світу, а перш за все відображають те, як дитина сприймає світ («її суб'єктивну картину світу»). Коли дитина малює предмети реального світу, вона водночас може змінювати їх властивості, поєднувати різні явища, тощо. Це доводить, що уява прагне до нового, пошуку значущого у звичайному. Малюючи дитина має на меті відобразити не дійсність, а своє ставлення до неї.

Як стверджує Роменець В.А., уява характеризується тим, що перетворює образи, забезпечує фантазування дитини, але разом з тим і відображає об'єктивну дійсність, поєднує реальне і абстрактне [41]

У свій час Теодюль Рібо зауважив, що в розвитку уяви відбувається поступове сповільнення її розвитку і уява, на його думку, поступово поступається мисленню, з яким вона найбільше пов'язана. Це обумовлено тим, що образи світу у людини стають більш стійкими, а відповідно до цього посилюється процес міркування, активністю якого витісняється уява. Коли уява вже повністю сформована, вона підпорядковується мисленню, допомагаючи йому. Такі особливості розвитку уяви, зумовлюють її «витіснення» у деяких людей, її поступове згасання. Разом з цим, саме така ієрархія психічних процесів, на думку дослідників, дозволяє реалізовуватись творчості [44].

Слід розуміти, що уява, яка забезпечує нам можливість відриву від реальності, хоч і потрібна нам для забезпечення майбутньої діяльності, вона не завжди це виконує. Причиною цього є те, що розвинений понятійний апарат теж надає людині більші можливості — можливість абстрагуватись і створити образ того, що шукає людина. Відмінність полягає у тому, що уява дозволяє не тільки створити образ того, що може бути знайдене, а й створити образ того, що не існує, проте відповідає потребі людини.

Таким чином, уява дозволяє нам не тільки виконати дію, яка обумовлена певними умовами, а й усвідомити, для чого дія повинна бути виконана, чи потрібно це взагалі робити. Тобто, уява формує мету та погляди особистості. Тож можна зрозуміти, що хоч інтенсивність уяви і змінюється з віком людини,

її ціль і функція залишаються такими самими, охоплюючи діяльність особистості та її саму у все більш значному обсязі.

Звичайно, деякі види діяльності можуть бути виконанні за допомогою простого усвідомлення умов і дії, яка їм відповідає. Проте творчість як специфічний вид діяльності потребує саме активного включення процесу уяви. Адже образ, необхідний для реалізації такої діяльності потребує великого ступеня наочності, який забезпечується тим, що в уяві людини образи завжди виникають у формі наочних уявлень. Хоча деякі види діяльності і можуть бути здійснені без участі уяви, на думку Теодюля Рібо, все одно будь-яка активність буде краще виконана при наявності розвиненої уяви [34], оскільки уява дозволяє «оволодіти» результатом діяльності ще до завершення діяльності і тим самим саме уява добивається того, що діяльність продовжується до справжнього результату.

Підтвердження цьому простежується під час вивчення наукової діяльності людей. Займаючись наукою, дослідники використовують в більшій мірі своє мислення, а не уяву, як прийнято думати, проте уява може слугувати тим фактором, який просуне науковця у нову сферу пізнання, створить незвичайну, принципово нову теорію, і саме уява підтримує діяльність, коли результати діяльності не можуть бути досягнуті відразу.

Уява виникає на ґрунті потреб індивіда, і тому найтіснішим чином пов'язана з емоціями. Уяву збуджує те, що відповідає потребам і має емоційний відгук. Коли представників племені, що загубилося в пустельних районах Австралії, привезли в сучасне місто, то найбільший подив викликали в них не багатоповерхові будинки та автомобілі, а звичайний сірник, запалений одним з присутніх. Індійця з Південної Америки, який вперше опинився в місті, не здивували технічні досягнення цивілізованого життя, але він не зміг приховати подиву, коли вперше побачив велосипед: «Дивовижно – біжиш і крутиш колесо!», – вигукнув він. Захоплення у членів сім'ї Ликових, що з 1929 р. переховувалися від переслідувань за релігійні переконання у

важкодоступній сибірській місцевості, викликав здивування звичайний целофановий мішечок

Ще однією закономірністю виникнення уяви є те, що вона пожвавлюється у відповідь на потребу індивіда. У відповідь на потребу виникає образ уяви, який описує бажане майбутнє чи результат. Відповідно до цієї закономірності, уява може сприяти вирішенню нагальних, об'єктивних потреб, або ж потреб людини у більш складних абстрактних досягненнях, як наприклад, індивідуалізація особистості. Уява і в цьому контексті стимулює діяльність особистості, створює її передумови, допомагає подолати труднощі, які виникають на шляху індивідуалізації особистості, захищає її психічне здоров'я, намагається допомогти передбачити невідоме, зрозуміти його. Багато з визначних досягнень людства зобов'язані своїм існуванням саме уяві, оскільки у процесі праці уява переробляє раніше сприйняте і створює передумови для прориву, виходу на новий рівень, раптового осяяння – **інсайту**.

Таким чином, уява особистості – є основою її творчої діяльності. Творча уява виділяється в окремий вид уяви, однак, на наш погляд, її механізми творчої уяви можуть бути застосовані до різних областей активності індивіда і слугують людству в цілому.

В усіх видах людської діяльності уява забезпечує передбачення бажаного результату і діяльності людини і дозволяє зіставити його з наявними способами реалізації.

Уява хоч і відривається від об'єктивної дійсності, з реальністю вона пов'язана ще є тому, що має певні фізіологічні механізми виникнення. Уява виникає у правій півкулі головного мозку людини та знаходиться в тісному зв'язку з емоціями людини. Уява таким чином може активізуватись як відповідь на емоції людини. Тож бурхлива уява окремих індивідів може породжувати в них емоції, які не пов'язані з об'єктивною дійсністю, та впливати на стан їхнього організму. Якщо права півкуля мозку буде пошкоджена, людина ризикує втратити можливості своєї уяви [38].

Таким чином, уява не лише ґрунтується на роботі мозку, а й сама справляє вплив на його роботу, виявляючи себе як реальний чинник життя у всіх його проявах.

1.3. Проблема дослідження психологічних особливостей уяви молодших школярів

Характеризуючи психічний розвиток через концепт новоутворень, Л.С. Виготський обґрунтував положення, що в молодшому шкільному віці уява є новоутворенням цього періоду розвитку. Зароджуватись активна уява починає раніше, але саме її довільність є новоутворенням молодшого шкільного віку, в це час уява розвивається особливо бурхливо і має визначальний вплив на всі види діяльності і активності дитини [12].

Уява набуває важливого значення у процесі навчання, адже вона дозволяє передбачити майбутні результати і досягнення, формувати план своєї роботи і, відповідно, діяти більш цілеспрямовано. На думку Г.С.Костюка завдяки уяві школяр може більш об'єктивно сприймати інформацію, систематизувати її або навпаки заглиблюватись в конкретний її аспект. Розвиваючись уява надає змогу учням виконувати все більш складні завдання, складність їх думок набирає значень нового порядку [5]

Коли уява активно розвивається, зростає її продуктивна функція. Це дозволяє учням створювати складніші продукти діяльності, реалізовувати свої творчі здібності, формувати неординарну особистість [11]

Якщо уява дитини сильна, жвава, стійка, це дозволяє їй формувати більш складні уявлення про світ, усвідомлювати себе в ньому, представляючи себе зі сторони. Тож відповідно саме уява стимулює розвиток більш складної, цікавої особистості. Якщо в подальшому доросла людина, використовуючи уяву, може успішно прогнозувати можливі варіанти своєї діяльності, вона зможе більш адекватно оцінювати свої шанси на успіх, уникати ризику в тій чи іншій ситуації [20].

Для розвитку уяви в молодшому шкільному віці властивою рисою є активність цієї фази розвитку пізнавального процесу. Тож для розвитку уяви особливе значення має те, чи є у молодшого школяра можливість реалізовувати себе в різних видах діяльності та творчої активності, допомагаючи своїй уяві. Якщо дитина постійно перебуває у ситуації, у якій немає простору для різноманітної діяльності, для різноманітної адаптивної поведінки, а її прагнення до самостійності і креативності не реалізується, це призводить до сповільнення темпів загального розвитку, всіх психічних пізнавальних процесів, і не тільки уяви [12]

Характерною особливістю розвитку уваги у молодшому шкільному віці є розвиток такого специфічного виду уяви як емоційна уява. Головною функцією емоційної уяви є формування у дитини емпатії та здатності уявити до чого можуть привести її дії у моральному вимірі. Це дає можливість дитині співпереживати одноліткам, орієнтуватися на бажані моделі поведінки, регулювати моделі поведінки, що не відповідають моральним вимогам. Таким чином, уява є важливою передумовою формування моральної поведінки дитини, її здатності мати здорові міжособистісні стосунки [32].

Активність емоційної уяви в цьому віці можна використовувати для корекції небажаної поведінки, адже жвава дитяча уява разом з усвідомленням наслідків своїх вчинків значно краще впливають на дитину в порівнянні зі звичайними методами корекції поведінки.

Уява людини існує також для того, щоб створювати в свідомості ситуації, які компенсують пережиті в реальному світі травми, відповідно захищаючи психологічне здоров'я та рівновагу особистості. В житті дитини часом трапляються ситуації, які травмують її та на які вона не може об'єктивно вплинути. Уява приходить в таких випадках на допомогу, позбавляє особистість від негативних емоцій, створюючи умовні ситуації, в яких, наприклад, кривдник все ж буде покараний.

Якщо уява школяра розвивається недостатньо, психіка втрачає можливість захиститися від негативних емоцій, що може зумовити

страждання дитини, посилити почуття тривоги та незахищеності. В таких випадках дитині потрібна допомога психолога [27].

Всі зазначені властивості розвитку уваги в молодшому шкільному віці, переконують, що увага має визначальне значення для формування пізнавальної діяльності, творчості та соціальної адаптації дитини, а в подальшому здорової особистості.

Із проведеного нами аналізу можна дійти висновку, що розвиток уваги є прямо залежить від активного здійснення різних видів діяльності. Саме активні дії пізнавального та творчого освоєння діяльності та соціальної поведінки стимулюють розвиток уваги.

Важливим результатом нашого аналізу є положення, що творча діяльність має визначальне значення для розвитку уваги. Тож оскільки така творча діяльність як образотворча діяльність та малювання є важливою та доступною для молодшого шкільного віку, то ця діяльність стане в нашому дослідженні провідною для аналізу та вивчення розвитку уваги.

Образотворча діяльність надає школярам змогу виявити та розвивати свою увагу, адже така діяльність є творчою за своєю суттю, містить в собі оперування образами, дозволяє учневі активно з ними взаємодіяти, в тому числі переробляти. Малюючи, дитина як виявляє, так і водночас розвиває свою увагу, разом з цим, посилює свої пізнавальні можливості, свою здатність до навчання в контексті всіх інших видів діяльності. На думку дослідників періодом, у який розвивати увагу є найдоцільнішим, є вік від 5 до 15 років [6].

Малювання не тільки розвиває увагу дітей, а ще й надає їм можливість виразити те, що їх турбує, презентує досвід, переживання, думки дитини. Завдяки цьому виду діяльності, особистість дитини розвивається, має змогу проявитися та розкритися з достатньою повнотою продуктивних показників. Поряд із розвитком уваги, малювання дозволяє при уважному психологічному аналізі виявити, в якому стані перебуває дитини, що вона відчуває, чим стурбована, чи не знаходиться вона в критичному стані. Оскільки увага тісно пов'язана з усіма аспектами пізнавальної активності, то коли ми розвиваємо

уяву через малюнок, ми одночасно розвиваємо також такі психічні процеси як пам'ять і мислення [21].

Якщо порівнювати, як працює уява дітей під час малювання у шкільному та більш ранніх вікових періодах, то можна дійти висновку, що саме в шкільному віці відбувається процес переходу від відтворювальних образів до створення нових, здійснюється «вихід за межі безпосереднього сприймання». Діти малюють також і те, що відбувається в реальному житті. Малювання, як і гра, допомагає дитині освоїти соціальне оточення, світ, в якому вона живе [33].

Малювання в результаті такої наповненості психічною феноменологією перетворюється в один із надзвичайно важливий метод діагностики уяви та інших пізнавальних процесів.

Звісно, що процес розвитку уяви не відбувається сам по собі, спонтанно, уява потребує стимулювання, формування та удосконалення. Важливим аспектом розвитку уяви є позитивний вплив дорослого на діяльність дитини, її заохочення. Дитина не завжди готова до діяльності, в якій її задають нові вимоги, в якій її ніби «конструюють», тож дорослі повинні направляти її діяльність, показувати нові види творчої діяльності, способи їх виконання.

Якщо умови для розвитку уяви будуть порушені, це може негативно вплинути на успішність дитини у школі, її здатність проходити матеріал. Можна стверджувати, що здатність до успішного виконання шкільної програми залежить від рівня довільної уяви молодшого школяра. Якщо уява є розвинутою, це позитивно впливає на здатність дитини планувати, передбачати свою діяльність, усвідомлювати наслідки своїх дій. Довільність уяви є однією з необхідних умов залучення у творчі варіанти всіх видів діяльності, доступних у молодшому шкільному віці.

Таким чином, в результаті аналізу проблеми, можна висловити припущення, що для розвитку пізнавальної діяльності дитини у молодшому шкільному віці уява є необхідною умовою та визначальним чинником для продуктивності пізнавальної діяльності: чим розвиненіша уява у молодшому

шкільному віці, тим більш успішною і продуктивною буде навчальна діяльність та тим вищий рівень продуктивності буде досягнутим дитиною у творчих видах діяльності, що є доступними в цей період розвитку та активно засвоюються дитиною.

Для нашого дослідження важливо прийняти до розгляду, що уява характеризується складністю процесу, неоднорідністю та багатством характеристик. В дослідженнях уяви поширена опора на класичний розгляд видів та типів уяви.

Найпростішим поділом процесів уяви є її поділ на активну та пасивну, що визначається способом утворення образів.

Пасивна уява — процес створення образів, які не пов'язані з метою реалізації на практиці. Пасивна уява проявляється в мимовільному виникненні образів.

Активна уява — процес створення людиною образів в довільній формі, є необхідною умовою творчої діяльності.

Образи уяви створюються різним чином.

Фантазування. В контексті пасивної уяви способом створення образів є *фантазування*, процес довільного створення образів уяви, який характеризується тим, що образ бажаного майбутнього є значною мірою нереалістичним, тож не може бути реалізованим на практиці. Фантазування дозволяє людині регулювати свої емоції, захищає її свідомість. Дослідники вважають, що надмірно активне фантазування являє собою контпродуктивне явище, оскільки не вирішує актуальну проблему, проте на нього витрачається енергетичний ресурс та ресурс свідомості [15].

Сновидіння — процес створення індивідом наочних образів в стані сну, характеризується тим, що образи активно виникають у свідомості без сприйняття інформації, відсутністю зовнішніх впливів. Сновидіння виникають на одній з фаз сну людини – стані швидкого сну, який характеризується поживавленням процесів, які відбуваються в організмі і пов'язаний з засвоєнням досвіду в тих ділянках кори, в яких зберігся досвід

останніх вражень людини [44]. Сновидінням приділено немало уваги в працях різних науковців, розглядаються різні версії природи сновидінь, та найбільшого значення снам надає теорія психоаналізу [15]. Оскільки сновидіння людини є продуктом діяльності уяви, вони мають одну з провідних її суттєвих особливостей її психічної природи – прагнення людини до бажаного майбутнього, реалізації важливих потреб. Очевидно, що сновидіння зумовлені бажаннями конкретної людини. Тож, якщо сновидіння мають у своїй природі прагнення індивіда реалізувати свої бажання, можна стверджувати що сні, у якійсь мірі прогнозують майбутнє. Такі закономірності уяви можуть пояснити феноменологію віщих снів. Завдяки уяві досвід людини продовжує засвоюватись і опрацьовуватися навіть у сні.

Ілюзії уяви. Феномен ілюзій уяви є способом функціонування пасивної уяви. Ілюзії уяви існують поруч з ілюзіями сприймання. Головна ж відмінність полягає у тому, що ілюзії сприймання, її появу зумовлена незвичними властивостями явищ чи предметів, в той час як суть ілюзії уяви породжуються здатністю свідомості надавати явищам або предметам тих ознак і властивостей, яких вони насправді не мають. Цікавим фактом є також те, що існують групові ілюзії уяви, які виникають під дією механізмів спілкування між людьми [40].

В процесах активної уяви функціонують наступні варіанти здійснення.

Репродуктивна уява існує для того щоб створити образ, який не може бути описаний за допомогою понять і потребує існування в наочній формі. Репродуктивна уява полягає у вирішенні завдань, які потребують активного використання образів. Уява працює у тандемі з мисленням. Відмінність репродуктивної уяви в порівнянні з образним мисленням полягає у тому, що образне мислення може вирішити проблему великого ступеня невизначеності лише в загальній формі, у той час як репродуктивна уява допомагає вирішити конкретні завдання, які виникають в такій ситуації.

Так само, як уява пов'язана з мисленням, так само вона і працює зі сприйманням. Певне явище може бути просто безпосередньо сприйняте і

описане словами, однак за допомогою розвинутої уяви такий опис можна значно доповнити новими образами та деталями [8]. Репродуктивна уява зумовлена діяльністю і сприяє її здійсненню.

Творча (продуктивна) уява — це процес створення принципово нових образів, які характеризуються великим ступенем новизни не тільки для конкретного індивіда, а й для інших, має для них велике значення. При чому проявляється характерна особливість творчої уяви. На цю властивість вказує Роменець В.А.: хоч продукти творчої уяви і мають принципове значення для всіх, водночас вони є дуже індивідуалізованими, тобто такими, які відображають особливості бачення світу та діяльності конкретного суб'єкта.

Творча уява є найбільш складним видом уяви з багатством феноменології. Новизна творчого уявлення може проявлятися не тільки у вигляді оригінального кінцевого продукту, а й у вигляді незвичайних способів реалізації діяльності, її структури. Для подальшого ходу нашого дослідження важливо, що можливість існування творчої уяви визначається її тісним зв'язком з процесом мислення.

Мрія. Особливим варіантом творчої уяви є мрія, зразок бажаного майбутнього. Такий спосіб здійснення уяви схожий на фантазію, яка теж являє собою спосіб актуалізації бажаного майбутнього [4]. Головною відмінністю мрії і фантазії є те, що фантазія по своїй суті не призводить до будь-якої діяльності, тоді як мрія є конструктивним видом уяви, який спрямовується на реалізацію, а перед цим створення образу бажаного майбутнього. Будучи видом творчої уяви, адекватна мрія становить цінність не тільки для конкретного індивіда, а й має соціально психологічне значення.

Творча уява, яка зумовлена індивідуальністю, проявляється у створенні образів може створювати образи. Образи, які характеризують загальне як унікальне, є закономірністю розвитку художньої діяльності, та такі образи, за допомогою яких, індивідуальне стає загальним, є закономірністю наукової діяльності.

В таких контекстах (художньої та наукової діяльності) уява може мати різне цільове призначення. Творча уява в художній творчості спрямована на відрив від реальності, а в контексті наукової уяви метою є наближення образу до дійсності, відхід від суб'єктивного сприймання, досягнення повноцінного пояснення явища, незалежно від того, хто з ним стикається [2].

В процесі опрацювання інформації в уяві створюються нові образи за допомогою операцій уяви, які є наступними: злиття, аглютинація, гіперболізація, типізація.

Творча уява, як і творче мислення, пов'язана з прагненням особистості до креативності. Креативність може реалізовуватися у вигляді образної та вербальної. Образна креативність проявляється в онтогенезі раніше, проте саме вербальна креативність як внутрішній план діяльності, свідчить про високий розвиток уяви перш за все в молодшому шкільному віці [19].

Для розвитку уяви мають важливі аспекти життя дитини. Внаслідок розвитку навчальної діяльності зростає ступінь відповідальності та кількість обов'язків дитини. Можна стверджувати, що життя для дитини в цей час ускладнюється. На емоційному стані, поведінці та фізичному здоров'ї починають позначатися новий соціальний статус та нормативні відносини, які виступають стресовими факторами [26]. В навчальній діяльності уява функціонує невід'ємно від інших пізнавальних процесів. Тож можна очікувати, що проявиться закономірність. Оновлення умов життя, не дивлячись на стрес, певні протиріччя, зумовлюють активний розвиток уяви. Розвиток уяви виступає результатом пристосування до нових складніших умов життя. Дитина з розвинутою уявою починає показувати кращі результати в навчанні. Де є зростання в навчанні, завжди є розвиток процесу уяви [5].

Таким чином, створення сприятливих умов для розвитку уяви в цьому віці є надзвичайно важливим, оскільки в цей період всі пізнавальні процеси набувають більш реального, усвідомленого характеру. Отже, накопичення творчого досвіду, в якому застосовуються механізми уяви, не тільки сприяє

пізнавальному розвитку, а й позитивно впливає на загальний розвиток дитини, збагачення її життєвого досвіду, репертуару практичних навичок [7].

З практичної точки зору, творча уява у молодшого школяра відіграє ряд специфічних функцій.

Перша функція проявляється у здатності дитини уявляти світ у формі образів, за допомогою яких вона може передбачати майбутнє і планувати діяльність. Ця особливість уяви пов'язана з мисленням і є елементом в загальній картині роботи основних механізмів психіки. **Друга функція** уяви пов'язана з механізмом емоційної регуляції. В цьому випадку уява дає можливість визначити, оцінити потреби та знімати напругу, яку вони породжують. В більшості випадків уява виконує цю функцію лише частково [9]. **Третя функція** уяви проявляється у здатності дитини до довільної регуляції пізнавальних психічних процесів, тобто здатність за рахунок вдалої маніпуляції образами звертати увагу на ті чи інші явища і застосовувати необхідний механізм. **Четверта функція** творчої уяви – складання плану дії, шляхом прокручування різних образів розвитку подій у свідомості. **П'ята функція** – практична реалізація розробленого уявою плану дій, розділення його на менші етапи, власне їх втілення у життя [10].

Отже, творча уява — це створення нового оригінального образу чи ідеї. Однак слід розуміти міру новизни ідей молодшого школяра. Ідеї бувають об'єктивно і суб'єктивно нові. В молодшому шкільному віці дитина не може створити об'єктивно нового образу чи ідеї, таких, які були б раніше невідомими нікому і мали загальну цінність, проте добре впорається зі створенням суб'єктивно нових ідей, тобто ідей абсолютно неведомих їй раніше, які дитина сприймає як нові, оригінальні для всіх, хоча такі ідеї повторюють існуюче [47]. Проведений нами аналіз переконує: розвиток уяви людини неможливий без включення в певну активність. Відповідно до цього і будь-яка цілеспрямована активність неможлива без уяви, а саме без попереднього визначення майбутнього результату діяльності. Навчальна активність, так само як і будь яка інша, потребує активного застосування уяви.

Для того щоб показувати гарні результати у навчанні, учень повинен вміти гарно планувати свою діяльність, мати змогу подивитися на завдання з різних боків, визначити яким саме чином він буде виконувати роботу.

Багато видів активності, з якими учень зустрічається у школі, вимагають від нього нестандартних дій, тобто він не зможе просто відтворювати раніше здобуту інформацію. Особливо це актуально під час виконання учнем завдань з навчальних дисциплін, які спрямовані на творчі види діяльності. Такі предмети як образотворче мистецтво, трудове навчання потребують від школяра активного трансформування образів, створення нових, раніше не відомих видів виконання завдань [1].

Поруч із заняттями, орієнтованими на творчу діяльність, в контексті яких уява відіграє провідну роль, існують і інші, не менш творчі дисципліни. Навіть вирішуючи математичне рівняння, учень не міг би виконати декілька послідовних логічних дій, якби він не міг їх уявити та заздалегідь провести правильні підрахунки в голові перш ніж записувати їх папір. Тож, ми також можемо дійти висновку, що уява має прямий вплив на вивчення будь – яких дисциплін, так само як вона здійснює всеохоплюючий вплив на будь-які види діяльності людини. В результаті проведеного аналізу уяви як психічного процесу уяви ми встановили, що вона пов'язана з іншими пізнавальними процесами і розвивається невідривно від них. Таким чином, коли дитина засвоює будь – який шкільний предмет, її уява розвивається, адже навіть при більш високому навантаженні на інші пізнавальні процеси уява розвивається разом з ними. Коли ж навантаження стосується більшою мірою самої уяви, разом з її розвитком, дитині оволодіває можливістю діяти творчо, використовуючи уяву під час вирішення завдань будь - якого характеру.

Навчальна активність передбачає, що перед учнями будуть виникати завдання, з якими їм доведеться зіткнутися вперше. Такі завдання створюють ситуацію невизначеності. Саме в таких ситуаціях, уява актуалізується і працює, тому важко недооцінити перевагу учня з розвинутою уявою. Для того, щоб успішно навчатися в школі, звісно недостатньо мати лише гарно

розвинену уяву, необхідний розвиток всіх пізнавальних процесів. Чим розвиненіші будуть пізнавальні процеси, тим краще буде результат навчання. Таким чином, при розвитку уяви можна розвинути і інші пізнавальні психічні процеси. Якщо розглядати уяву у контексті творчої діяльності, то перш за все уява пов'язана з художньою творчістю. Одним із виявів уяви в творчості будуть наприклад картини художників, які відображають об'єктивну дійсність. Пейзажі, натюрморти та інші реалістичні картини створюються з використанням репродуктивного механізму уяви людини. Уява людини завжди спирається на об'єктивну дійсність, те що було сприйняте раніше. Однак, не завжди уява відображає її безпосередньо. Якщо нас не влаштовує просто відобразити реальність, ми не можемо вигадати нову, проте ми можемо пропустити існуючу через нашу продуктивну уяву. Якщо цієї умови було дотримано, продукти нашої творчої діяльності будуть міняти інтелектуальний та емоційний контекст психічної діяльності. Може здатися, що основна роль в творчості відведена активній уяві. Адже перш ніж реалізувати задум, автор, як правило, уявляє його, ретельно обдумує, прикладаючи для цього за необхідності, значні вольові зусилля. Однак, відомо багато прикладів, коли визначні витвори мистецтва виникали в автора спонтанно — через механізм пасивної уяви. Варто зазначити, що прикладаючи вольові зусилля для запуску активної уяви, людина приходить до того, що з часом її активна уява переходить в пасивну, що захоплює автора і він вже не помічає, як працює, стає ніби полоненим виникаючих образів [25]. Уява слугує для передбачення подій, оновлює минулий досвід, і відому раніше інформацію у новому контексті пізнання [45].

Проблема «реалізму» дитячої уяви пов'язана з питанням відношення образів уяви у дітей до об'єктивної дійсності. Питання «збільшеного реалізму» уявлень дає про себе знати в усіх сферах дитячої діяльності. Збільшуються вимоги молодшого школяра до правдоподібності ігрових ситуацій, малюнків, казок. У ранньому молодшому шкільному віці таких феноменів не виникає через те, що дитина ще не навчилася правдиво відображати дійсність або ще

не знає достатньої кількості життєвих ситуацій та послідовностей. Тоді як в кінці молодшого шкільного віку дитина починає більш ретельно відбирати матеріал для гри за параметром зовнішньої схожості, реалістичності. Таким чином, дитина прагне в своїй грі мати такі предмети, з якими можна б було виконувати реальні дії, вона прагне мати ігровий матеріал наближений до реальних предметів. Виникнення таких вимог до гри завдячує собою більш розвиненій критичній оцінці школяра, яка розвивається тільки за умови наявності певної опори у розвитку мислення дитини. Такою опорою виступають наявність певного життєвого досвіду, знань, здатності до спостережень.

Розвиток та характер процесів уяви непостійний і відбувається нерівномірно. Таким чином, дитина, уява якої тільки почала формуватися, характеризується перш за все високим рівнем пасивної уяви: дитина сприймає велику кількість образів та обробляє їх як реальні, щоб посилити свою здатність ефективно діяти у реальному світі.

У молодшому шкільному віці функція уяви характеризується особливою активністю. В певний час у житті дитини настає момент, коли їй доводиться зіткнутися з абстрактними ідеями дорослих, які можуть бути сприйняті недосвідченою маленькою людиною лише за допомоги уяви. Виходячи з описаних вище властивостей функції уяви, можна стверджувати, що уява займає неабияке місце в житті людини, має велике значення для нормальної роботи психіки. Водночас, важливо, щоб уява набувала цілеспрямованого, конструктивного характеру, тобто сприяла активному вирішенню проблем дитини, а не обмежувала активність шляхом надмірної мрійливості, відходу у внутрішній світ марень.

Для того конструктивного розвитку уяви, потрібно шукати способи реалізації нових образів, займатися активною творчою діяльністю. Уява є складним психічним процесом, який може залежати від таких чинників як вік, рівень розумового розвитку, наявність чи відсутність психічних відхилень та порушень, мотивів людини, її цінностей, вміння спілкуватися, темпераменту,

характеру, а також рівня реалізації та самооцінки. Оскільки, в процесі онтогенезу людина набуває досвіду нерівномірно, то і уява в цьому процесі має своєрідні особливості на кожному з етапів розвитку. Так, глибина досвіду дорослого більше, ніж дитини, однак разом з цим дитина має зовсім інші цінності і ставлення до середовища, отже і процес їх уяви функціонує по-різному.

Через цю невідповідність, існує оманлива думка, що уява дитини більш активна і багатша ніж у дорослого. Але це хибне твердження. Хоч дитина і фантазує більше, її інтереси більш примітивні, досвід бідніший, отже і продукти уявлень будуть більш простими [22].

Така особливість психічного процесу уяви і пояснює те, що справжні продукти творчості, цінні для інших людей, може створити тільки розвинута, хоч десь і не така активна уява дорослого.

Теодюль Рібо стверджував, що розвиток уяви в людини має 3 основні стадії. **Перша стадія** — це дитинство, коли людина активно фантазує, її уява характеризується в основному відтворенням

Друга стадія, час юності, коли людина виходить за межі стандартного, вона все ще багато фантазує, однак її фантазії вже направлені на діяльність.

Третя стадія розвитку уяви, у дорослої людини, коли уява повністю підпорядковується інтелекту.

Уява людини починає розвиватись досить рано, та має для дитини більше значення, ніж для дорослого, водночас є більш слабкою. До 10 – 11 років уява людини вже розвивається. У 10 - 11 років уява набуває найактивнішої стадії розвитку, функціонування її стає конструктивним, забезпечує діяльність учня, зокрема творчому вимірі.

Виходячи з теоретичних відомостей про процес уяви, можна стверджувати, що задля нормального розвитку уяви, велике значення будь – яка діяльність індивіда, яка потребує передбачення.

Варто відмітити, що вільне фантазування, яке не відображає об'єктивну дійсність, все ще має велике значення у дитини молодшого шкільного віку, але

відмінність між фантазуванням у цьому і більш ранньому віці полягає у тому, що в молодшому шкільному віці дитина повністю усвідомлює умовність свого фантазування, його невідповідність об'єктивному. Виходячи з цього, можна стверджувати, що в молодшому шкільному віці в свідомості дитини одночасно існують факти і створені на їх основі фантастичні уявлення. Це ставить перед нами завдання провести дослідження таких особливостей, які визначені в нашому теоретичному аналізі проблеми.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Уява – це пізнавальний психічний процес створення людиною нових образів, на основі образів раніше сприйнятих предметів і явищ.

2. Уява відноситься до творчої діяльності людини, оскільки сутність уяви є створення нових образів, шляхом трансформації образів сприйняття та уявлень. В своєму функціональному значенні уява не обмежується відтворенням та трансформацією образів. Без уяви людина була б обмежена в моделях поведінки і поводити б себе завжди однаково і передбачувано. Уява відкриває для людини принципово нові можливості, створюючи передумови для таких складних видів діяльності як творчість, забезпечує здатність людини мислити абстрактно, адже нові образи, які виникають в голові у людей хоч не є реальними, проте вони існують в певній формі у свідомості людини і входять в її досвід образів, переживань, знань.

3. Уява є важливою передумовою діяльності людини. В ході будь-якої діяльності її результат повинен бути спочатку побудований в просторі уяви людини. В уяві проектується, передбачається, створюється щось, що ніколи раніше не сприймалося людиною в досвіді. Перед початком діяльності людина повинна уявити собі результат своїх дій, в свою чергу будь-яка діяльність стимулює роботу уяви, змушує свідомість відходити від звичайних знайомих образів до нових. Бажання людини творити, прагнення до нового зумовлюють існування уяви як психічного процесу. Будь-яка орієнтована на майбутнє діяльність чи мислення неможливі без включення уяви.

4. Уява актуалізується також в контексті відомих людині видів діяльності. Оскільки в діяльності, яка вже відома людині, вона все одно має змогу отримати осяяння, створити новий продукт чи модель поведінки, завдяки уяві.

5. Уява дозволяє індивіду віднайти стратегію, спланувати поведінку перед обличчям нового, раніше не засвоюваного досвіду.

6. Досвід людини має безпосередній зв'язок з процесом уяви, його силою. Формування нового досвіду позитивно впливає на процеси уяви, розвиває уяву: нові враження, знання надають уяві можливість розвиватися, а разом з цим, і покращувати саму діяльність людини у майбутніх ситуаціях.

7. Для вирішення конкретної задачі, людині потрібно володіти інформацією щодо її здійснення. Водночас, коли виникають ситуації, в яких достатньої кількості потрібної інформації просто бракує, а поставлена перед індивідом задача потребує негайного вирішення. Саме уява приходить дозволяє вийти з ситуації великого ступеня невизначеності.

Проблема дослідження полягає у визначенні в емпіричному дослідженні психологічних особливостей уяви в молодшому шкільному віці. В центрі дослідження нами визначені функції уяви, особливо актуальні для молодшого шкільного віку. Досвід та знання дитини значно менші ніж у дорослого, відповідно, для вирішення нагальних задач, дитині потрібно активно використовувати свою уяву. Уява захищає психіку дитини, дозволяє їй краще адаптуватись до складного ще недостатньо зрозумілого світу та виступає умовою переходу до нових рівнів пізнавальної діяльності.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Хід та методи дослідження

Уяву людини можна дослідити багатьма методами, однак не всі з них будуть адекватними дослідженню особливостей дітей молодшого шкільного віку. Дослідження уяви може бути направлене на визначення точних кількісних показників даного процесу або на фіксацію даного явища, станів людини, пов'язаних з уявою.

Ми виходимо з розуміння, що уява – це процес створення індивідом нових наочних образів, які складаються з перероблених та засвоєних раніше образів. Як і сприйняття, уява наочна. Продуктами уяви стають нові образи, які можуть характеризуватися певною розпливчатістю, узагальненістю. Відповідно до рівня розвитку уяви така нечіткість може бути більш або менш вираженою. Образи ж, які безпосередньо засвоюються через сприймання, мають більш чітку будову.

Уявлення, виникаючи в голові людини, може бути наповнені різними чуттєвими компонентами. Так як головною з характеристик уяви є її наочність, переважати все ж таки будуть зорові образи. Зорові образи будуть мати найширше коло різноманіть, оскільки наочно людина може собі уявити як і конкретні предмети чи явища, так і не дуже чіткі, узагальнені чи абстрактні образи. Образи в інших модальностях, ймовірно, не будуть відрізнятися такою складністю, різноманіттям і індивідуальністю. Зорова ж уява, навпаки буде мати високі показники індивідуальності, наочні образи уяви завжди будуть суттєво відрізнятися в різних індивідів.

Існуючи нерозривно із пам'яттю людини, уява має одночасно і відтворювати раніше засвоєне, однак і перетворювати чіткі минулі образи в нові, змінювати зв'язки між ними. Існує варіант, коли образ є надзвичайно оригінальним, однак навіть в цьому випадку, буде частково засновуватися на процесі відтворення. Отже, виходячи з того, що уява складається з двох

основних компонентів – відтворюючого та перетворюючого, ми бачимо що цей процес характеризується протиріччям своїх основних властивостей, проте існувати одне без одного, вони не можуть.

Розв'язати дану невідповідність нам допоможе усвідомлення причин такого феномену. Справа в тому, що репродуктивна функція уяви існує для того, щоб звертатись до минулого досвіду, а творча функція забезпечує звернення до майбутнього шляхом намагання передбачити його пошуком нових образів. Тож особливості репродуктивної (відтворювальної) уяви важливі в тому значенні, що саме вона сприяє розвитку успішної діяльності, руху вперед [41].

Якщо говорити про те, яким чином можна зафіксувати образи та рівень активності уяви, то тут має сенс казати про два основних підходи.

Перший підхід (Методи з використанням суб'єктивного досвіду).

Метод полягає у використанні для діагностики рівня уяви способів та прийомів, які дозволяють досліджуваному особисто дослідити особливості своєї уяви. Це *суб'єктивний метод оцінки* уяви, який ґрунтується на самоспостереженні.

Прикладом суб'єктивного дослідження уяви буде ситуація у якій досліджуваного просто попросять самому визначити та розповісти про свій рівень уяви і зафіксують характеристики з його слів.

Такий методи дослідження є досить ненадійним, адже в такому випадку експериментатор не має змогу ніяк перевірити правдивість тверджень досліджуваного. Прикладом суб'єктивних методів є метод саморанжирування.

Другий підхід (Методи з використанням об'єктивних вимірів).

Метод полягає у використанні об'єктивних методів дослідження уяви. Об'єктивний метод полягає у тому, що експериментатор збирає та фіксує продукти діяльності індивіда, для яких потрібне активне включення його уяви. Прикладом таких продуктів можуть бути образи передані у словесній формі, або ж малюнки досліджуваного. Їх і розглядають як показники певних властивостей уяви.

Недоліком такого методу є те, що отримані в ході дослідження дані сприймають як властивості уяви досліджуваного, хоча зв'язок з процесами уяви може бути достатньо опосередкованим.

Прикладом об'єктивних методів може слугувати метод «Віддалених асоціацій» С. Медника. Суть цього методу полягає у тому, що досліджуваному пропонують бланк на якому намальовано дві геометричні фігури і надають наступні інструкції: «Перед вами картина, яку не домалював художник. Уявіть, що він хотів намалювати і завершіть рисунок». Такий метод є об'єктивним, оскільки потребує від досліджуваного створення наочних зорових образів і дозволяє їх зафіксувати.

Під час проведення нашого емпіричного дослідження ми зробили спробу з'ясувати рівень уяви досліджуваних, а також їх творчі здібності і визначити, як ці показники корелюють між собою.

У емпіричному дослідженні досліджуваними виступили учні молодшого шкільного віку гімназії «Києво-Могилянський колегіум» Деснянського району Києва, Києво-Святошинської районної класичної гімназії, Володимир-Волинської ЗОШ № 2. Всього дослідженням охоплено 30 учасників, у віці від 8 до 11 років. Всі досліджені пройшли обстеження за допомогою п'яти методик. Дослідження проводилося онлайн, за допомогою гугл-форми.

Наше дослідження мало на меті визначити рівень уяви учнів та рівень їх творчих здібностей. В дослідженні були використані наступні методики: «Дослідження творчої уяви», «Методика дослідження віддалених асоціацій», «Опитувальник творчого потенціалу» Н. Галамейко, методика «Намалюй що небудь», тест «Наскільки багата ваша уява».

Всі використані нами методики відповідають засадам психологічного дослідження, є валідними та надійними. Обрані методики відносяться до об'єктивних методів дослідження уяви, дозволяють зафіксувати продуктивні показники уяви досліджуваних.

Гіпотеза дослідження. Психологічні особливості уяви знаходяться у тісному зв'язку з рівнем пізнавальної та творчої діяльності молодших

школярів та проявляються в феноменології, показниках та рівні творчих здібностей молодшого школяра.

2.1. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей уяви дітей молодшого шкільного віку.

Результати отримані за допомогою методики «Дослідження творчої уяви». Під час проведення даної методики учні працювали самостійно, оскільки дослідження проходило онлайн. На початку проведення методики досліджувані отримали завдання з надрукованими трьома словами. Їх завданням було скласти якомога більшу кількість речень за відведений на це час – 10 хвилин. По закінченню 10 хвилин, досліджувані повинні були припинити виконання завдання. Дана методика мала на своїй меті визначити рівень творчої уяви учнів, шляхом перевірки їх здатності користуватись уявою у вербальній сфері, що є важливою передумовою успішного навчання, формування плану виконання творчого завдання.

Рівень творчої уяви учнів оцінювався за такими критеріями.

Якщо учень демонстрував здатність використати в реченнях всі 3 слова в максимально дотепній і оригінальній комбінації, він отримував **6 балів**.

Учні, які вжили правильно всі 3 слова, але в менш дотепній комбінації, отримували **5 балів**. Звичайне поєднання всі 3 слів забезпечувало результат в **4 бали**, в той час як використання лише 2 слів і менше відповідало результату **2,5 бали** і менше.

В таблиці № 1 представлені результати дослідження за методикою «Дослідження творчої уяви»:

Таблиця 1

№	Прізвище, ім'я учня	Результати експерименту
1.	Роман	1
2.	Аліна	5
3.	Оксана	4
4.	Данило	6

5.	Віта	6
6.	Аня	3
7.	Лілія	1
8.	Максим	1
9.	Яна	5
10.	Павло	6
11	Таня	4
12	Соломія	6
13	Марта	4
14	Аполінарія	4
15	Єлисей	6
16	Аліса	1
17	Даніїл	6
18	Микита	6
19	Єлизавета	5
20	Настя	5
21	Дарій	6
22	Ренат	1
23	Анна	1
24	Мирослава	6
25	Данил	5
26	Сергій	1
27	Естер	1
28	Роман М	1
29	Уляна	4
30	Софія	5

В результаті аналізу даних було встановлено наступне.

6 балів набрали 9 учнів, вони склали дотепні та оригінальні речення. У реченні використано всі три слова в дотепній оригінальній комбінації.

5 балів – 6 учнів. Вони використали всі три слова, без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації.

4 бали отримали 5 учнів. У реченні використали всі три слова у звичайній комбінації.

3 бали набрав 1 учень. Задані три слова використав в логічно допустимій комбінації.

1 бал набрали 9 учнів. Вони правильно використали тільки 2 слова, а третє штучно ввели в речення.

Під час більш детального аналізу результатів методики ми з'ясували, що рівень творчої уяви учнів суттєво відрізняється. Так, одні учні майже не впорались із завданням, виконавши його лише частково, використавши слова в нелогічній комбінації, об'єднавши їх лише формально. Інші учні змогли виконати завдання повністю, підійшли до нього творчо та використали слова в цікавій дотепній комбінації.

Результати отримані за допомогою методики «Опитувальник творчого потенціалу» Н. Галамейко представлені в таблиці № 2.

Під час проведення наступної методики учні отримали наступні інструкції. Під час читання тестових питань щодо особливостей їх особистості учням потрібно було дати відповідь «так» чи «ні», відповідно до їх позиції. Методика була використана для того, щоб визначити такі аспекти творчих здібностей як: розмаїття інтересів, незалежність, гнучкість, пристосування, наполегливість, допитливість та охопити відомості про сімейне оточення. Дана методика є багатофакторною і дозволяє оцінити не тільки загальний рівень творчих здібностей, а й інші аспекти креативності.

В опитувальнику визначення кожного із шести показників творчих здібностей особистості здійснюється на основі позитивних і негативних відповідей. Цей опитувальник розроблений для того, щоб оцінити, у якій мірі розвинуті інтереси дітей та наскільки незалежними, гнучкими, наполегливими, допитливими вважають себе випробувані, наскільки благополучними і щасливими вони відчують себе в сімейному оточенні.

Чим вище оцінка, тим більш різноманітні інтереси дитини, тим більш незалежною, гнучкою, наполегливою, допитливою і успішною в сім'ї, вона себе вважає.

В таблиці представлені оцінки по кожному показнику окремо, а також сумарна оцінка.

Таблиця 2

ПІБ						
Роман	1	1	1	1	1	2
Аліна	3	2	2	1	1	3
Оксана	4	3	2	1	2	3
Данило	5	4	3	2	2	4
Віта	4	5	3	2	3	4
Аня	2	1	1	1	2	1
Лілія	2	2	2	1	2	2
Максим	1	2	1	1	2	2
Яна	4	5	3	2	3	4
Павло	5	4	3	2	3	4
Таня	3	3	2	1	3	2
Соломія	4	5	2	2	3	4
Марта	2	2	1	1	3	2
Аполінарія	2	3	2	1	3	2
Єлисей	2	2	1	2	3	2
Аліса	2	1	1	2	1	1
Даніїл	4	4	1	1	2	3
Микита	4	5	2	2	1	4
Єлизавета	4	3	2	1	3	3
Настя	1	3	1	2	1	1
Дарій	5	4	2	1	2	3
Ренат	1	2	3	1	2	2

Анна	2	1	3	2	1	1
Мирослава	5	4	3	2	2	4
Данило	4	4	3	2	1	1
Сергій	2	1	2	1	2	1
Естер	3	3	3	1	3	4
Роман М.	3	3	2	1	2	3
Уляна	4	5	2	2	3	2
Софія	4	4	3	2	2	4

Результати дослідження за методикою «Віддалені асоціації» представлені в таблиці № 3.

Результати дослідження за методикою «Віддалених асоціацій» за С. Медника. Метою даної методики є визначення одного з найголовніших аспектів уяви людини: властивості утворення нових образів уяви. Учням було повідомлено, що перед ними фігура, яку не закінчив художник. Вона складалася з 2 геометричних фігур. Далі досліджуваним було запропоновано самим здогадатися, що хотів намалювати художник і відтворити це на папері.

Під час виконання методики не всі учні однаково гарно впоралися із завданням. Деякі досліджувані виявилися нездатними виконати завдання, майже не змогли нічого домалювати. Деякі з учнів продемонстрували середній рівень уяви: вони змогли використати в своєму зображенні тільки одну з запропонованих геометричних фігур.

Все ж частина досліджуваних виконала завдання гарно, використавши обидві геометричні фігури, створивши досить оригінальні малюнки.

Окремі досліджувані продемонстрували незвичайно високий рівень уяви, намалювали складні, цікаві, оригінальні зображення.

Таблиця 3

№	Прізвище, ім'я учня	Бали
1.	Роман	4
2.	Аліна	8

3.	Оксана	7
4.	Данило	8
5.	Віта	10
6.	Аня	6
7.	Лілія	7
8.	Максим	7
9.	Яна	8
10.	Павло	9
11	Таня	6
12	Соломія	9
13	Марта	6
14	Аполінарія	4
15	Єлисей	6
16	Аліса	4
17	Даніїл	6
18	Микита	7
19	Єлизавета	7
20	Настя	4
21	Дарій	7
22	Ренат	6
23	Анна	3
24	Мирослава	8
25	Данил	8
26	Сергій	6
27	Естер	7
28	Роман М	8
29	Уляна	6
30	Софія	9

Приклади відповідей представлені в додатку I

Результати за методикою «Намалюй що небудь». Ця методика проводиться наступним чином. У дітей є чотири хвилини на виконання завдання. Серед обладнання передбачається аркуш паперу, набір олівців або фломастерів. Досліджуваним пропонується придумати і намалювати будь-що, що вони вважають незвичайним. Далі проводиться аналіз малюнка за неведеними нижче критеріями, на їх основі робиться висновок про рівень уяви дитини.

Оцінка результатів. Оцінка малюнка дитини подається в балах за наступними критеріями:

10 балів - Дитина за відведений час придумала і намалювала щось оригінальне, незвичайне, що явно свідчить про її багату уяву. Малюнок може справити враження на глядача, образи і деталі ретельно опрацьовані.

8-9 балів - Дитина придумала і намалювала щось досить оригінальне, з фантазією, емоційне і красиве, хоча зображення не є особливо оригінальним. Деталі картини опрацьовані непогано.

5-7 балів - Дитина придумала і намалювала щось таке, що в цілому не є новим, але несе в собі явні елементи творчої фантазії і справляє на глядача певне емоційне враження. Деталі й образи малюнка опрацьовані недостатньо.

3-4 бали - Дитина намалювала щось дуже просте, неоригінальне,. Малюнок не завершено, недостатньо опрацьовані деталі.

0-2 бали - За відведений час дитина так і не зуміла нічого придумати і намалювала лише окремі штрихи та лінії.

Результати дослідження за методикою «Намалюй що-небудь» представлені в таблиці № 4

Висновки про рівень розвитку.

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

5-7 балів - середній.

3-4 бали - низький.

0-2 бали - дуже низький.

Таблиця 4.

1.	Роман	4
2.	Аліна	7
3.	Оксана	8
4.	Данило	10
5.	Віта	8
6.	Аня	4
7.	Лілія	7
8.	Максим	7
9.	Яна	9
10.	Павло	8
11	Таня	7
12	Соломія	10
13	Марта	7
14	Аполінарія	5
15	Єлисей	5
16	Аліса	7
17	Даніїл	7
18	Микита	8
19	Єлизавета	7
20	Настя	6
21	Дарій	8
22	Ренат	4
23	Анна	3
24	Мирослава	9
25	Данил	5
26	Сергій	4
27	Естер	6
28	Роман М	4
29	Уляна	8

Приклади відповідей представлені в додатку 2

За результатами методики результати вдалося визначити неоднорідність розвитку уяви. Було отримано кілька оригінальних незвичайних зображень, які заслуговують на найвищий бал, більша частина дітей продемонструвала середній рівень уяви, врешті деяка частина учнів не змогла виконати завдання зовсім. Тож у частини досліджуваної вибірки дітей молодшого шкільного віку низький рівень розвитку уяви.

Результати за тестовою методикою «Наскільки багата ваша уява»

Тест складається з 12 питань, на які пропонується дати відповідь «так» чи «ні». В залежності від обраного варіанту відповіді, дитина отримує 2, 1 або 0 балів. Далі вираховується сума балів по всіх питаннях, яка відповідає одному з трьох рівнів розвитку уяви: багата добре розвинута уява (14-17 балів); середній рівень розвитку уяви (9-13 балів), низький рівень розвитку уяви (5-8 балів).

Результати дослідження за методикою «Наскільки багата ваша уява» представлено в таблиці № 5.

Таблиця 5.

1.	Роман	8
2.	Аліна	11
3.	Оксана	11
4.	Данило	14
5.	Віта	12
6.	Аня	11
7.	Лілія	13
8.	Максим	12
9.	Яна	13
10.	Павло	13
11.	Таня	13

12	Соломія	14
13	Марта	9
14	Аполінарія	10
15	Єлисей	11
16	Аліса	10
17	Данііл	13
18	Микита	13
19	Єлизавета	12
20	Настя	12
21	Дарій	11
22	Ренат	8
23	Анна	9
24	Мирослава	15
25	Данил	13
26	Сергій	11
27	Естер	15
28	Роман М	11
29	Уляна	14
30	Софія	11

За даними методики більшість досліджуваних відзначається середніми показниками розвитку уяви. Проте група досліджуваних стверджувала про високу здатність уявляти. Лише окремі діти отримали низький бал.

На основі отриманих результатів, було визначено рівень уяви кожного досліджуваного, з'ясовано такі аспекти їх уяви як вербальна здатність до уяви, вміння прекомбінувати образи та рівень їх творчих здібностей.

Уява нерозривно пов'язана з творчістю людини, а саме високий рівень уяви в молодшому шкільному віці свідчить про здатність дитини виявити здатність до продуктивного уявлення, що і є основою творчості – створення нових незвичайних образів. Розвинена здатність уявляти дозволяє

передбачати подальші події, скласти внутрішній план майбутньої діяльності, без чого, звісно, неможливий процес творчості.

Проведений аналіз засвідчив, що рівень уяви учнів з рівнем творчих здібностей знаходиться у тісному зв'язку. Показники методик дозволили визначити кореляції з метою дослідити, який з факторів творчого потенціалу найбільш залежить від рівня уяви.

Нами були застосовані методи математичної статистики та визначено кореляцію загального рівня творчого потенціалу з показниками рівня рівнем уяви досліджуваних.

Загальний рівень творчих здібностей учнів представлений в таблиці №6. Щоб його визначити, ми знайшли суму балів по всіх шкалах опитувальника творчого потенціалу.

Таблиця 6

ПІБ	Шкала 1	Шк.2	Шк.3	Шк.4	Шк.5	Шк.6	Сума
Роман	1	1	1	1	1	2	7
Аліна	3	2	2	1	1	3	12
Оксана	4	3	2	1	2	3	15
Данило	5	4	3	2	2	4	20
Віта	4	5	3	2	3	4	21
Аня	2	1	1	1	2	1	8
Лілія	2	2	2	1	2	2	11
Максим	1	2	1	1	2	2	9
Яна	4	5	3	2	3	4	21
Павло	5	4	3	2	3	4	21
Таня	3	3	2	1	3	2	14
Соломія	4	5	2	2	3	4	20
Марта	2	2	1	1	3	2	11

Аполінарія	2	3	2	1	3	2	13
Єлисей	2	2	1	2	3	2	12
Аліса	2	1	1	2	1	1	8
Даніїл	4	4	1	1	2	3	15
Микита	4	5	2	2	1	4	18
Єлизавета	4	3	2	1	3	3	16
Настя	1	3	1	2	1	1	10
Дарій	5	4	2	1	2	3	17
Ренат	1	2	3	1	2	2	10
Анна	2	1	3	2	1	1	10
Мирослава	5	4	3	2	2	4	20
Данил	4	4	3	2	1	1	15
Сергій	2	1	2	1	2	1	9
Естер	3	3	3	1	3	4	17
Роман М	3	3	2	1	2	3	14
Уляна	4	5	2	2	3	2	18
Софія	4	4	3	2	2	4	19

Далі ми підраховували середнє значення показників уяви у учнів та представили їх у таблиці № 7.

Таблиця 7

ПІБ	Мет1	Мет2	Мет3	Мет4	Сер
Роман	8	4	1	4	17
Аліна	11	8	5	7	31
Оксана	11	7	4	8	30
Данило	14	8	6	10	38
Віта	12	10	6	8	36
Аня	11	6	3	4	24
Лілія	13	7	1	7	28

Максим	12	7	1	7	27
Яна	13	8	5	9	35
Павло	13	9	6	8	36
Таня	13	6	4	7	30
Соломія	14	9	6	10	39
Марта	9	6	4	7	26
Аполінарія	10	4	4	5	23
Єлисей	11	6	6	5	28
Аліса	10	4	1	7	22
Данііл	13	6	6	7	32
Микита	13	7	6	8	34
Єлизавета	12	7	5	7	31
Настя	12	4	5	6	27
Дарій	11	7	6	8	32
Ренат	8	6	1	4	19
Анна	9	3	1	3	16
Мирослава	15	8	6	9	38
Данил	13	8	5	5	31
Сергій	11	6	1	4	22
Естер	15	7	1	6	29
Роман М	11	8	1	4	24
Уляна	14	6	4	8	32
Софія	11	9	5	9	34

Маючи середній показник уяви для кожного окремого учня, ми використали його в якості змінної X ($x_1 - x_{30}$). Наступним кроком було визначено змінну Y , в якості якої використано суму балів творчого потенціалу кожного учня ($y_1 - y_{30}$)

За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона в нашому дослідженні була знайдена залежність двох змінних, тобто рівня уяви і творчих здібностей.

Після проведення підрахунків отримано результат – 0.87. З даного значення можна зробити наступний висновок. Отримані в дослідженні дані дозволили підтвердити теоретичні очікування, що між рівнем уяви в молодшому шкільному віці і рівнем творчих здібностей існує міцна кореляція.

Таким чином, можна стверджувати, що наша гіпотеза підтвердилася: високий рівень розвитку уяви дитини дійсно має великий вплив на її творчі здібності. В нашому дослідженні була підтверджена загальна тенденція існування такого зв'язку. При ретельному аналізі індивідуальних показників можна переконатися, що розвинена уява не завжди гарантує успіх у творчості.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

В процесі емпіричного вивчення визначено основні психологічні аспекти уяви у психології у молодшому шкільному віці, її зв'язок із творчими здібностями, досліджено рівень вербальної уяви, рівень здатності до комбінації образів як властивості уяви, рівень творчої уяви, а також загальний рівень творчих здібностей.

В дослідженні з'ясовано, що рівень розвитку уяви у молодшому шкільному віці відзначається нерівномірністю, різні види уяви відзначаються різним рівнем розвитку. Школярі, які показали високі результати в одних методиках, в окремих випадках майже не змогли впоратися з іншими завданнями, які вимагали інших видів уяви.

В теоретичному аналізі проблеми виявлено, що уява є психічним процесом суттєво важливим для здійснення людиною будь-якої успішної діяльності. Нерозривно пов'язана з іншими пізнавальними процесами, уява впливає на них, відповідно до її рівня розвитку змінюється рівень пізнавальної діяльності, а також здатність до творчості. Процесу творчості відповідає процес продуктивної уяви. При низькому рівні розвитку уяви у школярів виникають труднощі зі складанням мисленевого плану діяльності, і зокрема творчої діяльності теж.

В дослідженні перевірено гіпотезу про те, що між рівнем уяви та розвитком творчих здібностей у молодшому шкільному віці існує зв'язок.

Встановлено зв'язок між цими двома змінними. Підтверджено отриманням коефіцієнту кореляції, значення якого становить 0,87 (коефіцієнт кореляції Пірсона). Отриманий результат вказує на наявність значущого зв'язку між уявою та творчими здібностями у молодшому шкільному віці.

РОЗДІЛ III. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ УЯВИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Для того, щоб визначити принципи та методи розвитку уяви у молодшому шкільному віці, необхідно спрямовувати діяльність дитини на основні психологічні феномени, які проявляється розвиток уяви.

В процесі проведеного дослідження нами визначено наступні особливості процесу уяви молодшого школяра.

В молодшому шкільному віці відбувається перехід від чисто відтворювальної уяви до продуктивної, в результаті чого дитина краще починає уявляти собі певні явища, навіть якщо нові предмети і явища не повністю відповідають ознакам, характерним для окреслених явищ в минулому досвіді дитини. Це досягається за допомогою розвитку критичності дитини. В молодшому шкільному віці дитина починає критичніше ставитися до продуктів своєї уяви, починає краще усвідомлювати умовність деяких власних уявлень. В досвіді наших спостережень було відзначено, що в цьому віці дитина вже прекрасно розуміє, що, наприклад, палиця не може стріляти, як гвинтівка, а гойдалка на дитячому майданчику не є еквівалентом літака. Не дивлячись на це, дитина зовсім не втрачає можливості наділяти ці предмети такими властивостями. Така суперечність виникає через те, що гра все ще є важливою в житті дитини, а втративши можливість залучати зовнішній світ у гру, дитина зовсім не зможе грати. В нашому досвіді дані підтверджують: образи молодшого школяра є стійкішими, ніж у дошкільника, молодший школяр краще зберігає їх у пам'яті. Завдяки цьому, дитина вчиться пов'язувати образи уяви зі своїм життєвим досвідом, намагається реалізувати їх на практиці. Таким чином, уява перестає існувати просто у вигляді фантазування і стає механізмом, який породжує та стимулює діяльність дитини.

Тож ці спостереження та дані нашого дослідження переконують, що для розвитку уяви школяра важливо приділяти увагу репродуктивній уяві дитини, шляхом використання різних методів навчання та подачі матеріалу, викладу різноманітними методами, демонстрації різноманітних наочних учбових матеріалів, що забезпечить багатство образів, якими володіє дитина. Однак основна задача педагога полягає не в цьому. Приділивши наочності навчання забагато уваги, можна послабити процес розвитку уяви дитини, не забезпечивши її потреби у розвитку. Тож не можна нехтувати організацією умов для сприйняття нових образів у процесі навчання, однак це потрібно поєднувати з необхідністю водночас уявляти образи, які у даний конкретний момент часу не можна сприйняти реально.

Корисним буде також поєднувати створення уявлень за певними логічними ланцюжками, тобто заохочувати дитину не просто уявляти, а і розуміти, що, навіщо та за якими алгоритмами вона намагається і може уявити. Гарною методикою для цього буде робота над творами на вільну тему та малювальні техніки. Розвиток естетичних досвіду та почуттів молодшого школяра також позитивно впливає на розвиток його уяви [18].

Розвивальні програми спрямовані на уяву молодшого школяра можуть будуватися на певних базових механізмах розвитку уяви, відносно яких можна виділити основні відповідні напрями практичної роботи. Нам вдалося виділити 7 основних напрямків розвитку уяви.

Основні напрями розвитку уяви молодшого школяра в розвивальних програмах.

Вдосконалення планування створення образів.

Вдосконалення точності і визначеності образів.

Збільшення різноманіття і оригінальності створюваних образів.

Зменшення репродуктивності уяви та водночас збільшення її продуктивності.

Посилення реалізму і контрольованості образів уяви.

Посилення зв'язку уяви та мислення.

Перехід від уяви як діяльності, якій потрібна зовнішня опора до самостійної внутрішньої діяльності на основі мови.

Етапи розвитку уяви.

Етап 1. Спочатку образи нечіткі, розпливчаті, але згодом вони стають точнішими, більш визначеними.

Етап 2. На початку молодшого шкільного віку в образах уяви присутні лише декілька певних ознак, в подальшому їх кількість суттєво збільшується.

Етап 3. Кількість образів, ступінь їх переробки поступово збільшується.

Етап 4. Образи дитячої уяви повинні спиратися на предмет, його картинку, модель, але потім школярі починають спиратися на слово в процесі уяви, що допомагає їм створювати нові образи.

Розвитку дитячої уяви в молодшому шкільному віці будуть сприяти такі умови:

Різноманіття видів діяльності, які виконує школяр.

Необхідність вирішення проблемних ситуацій.

Пошук нестандартного вирішення проблемних ситуацій.

Рольові ігри.

Нестандартні форми навчання.

Різноманітні творчі завдання, які передбачають роботу з різним початковим матеріалом.

Наявність великої кількості різних завдань, в тому числі і психологічних вправ, зумовлює активізацію уваги. Тож розвитку уяви сприяють умови активізації та урізноманітнення способів організаційних, суб'єктних та змістовних аспектів учбово-пізнавальної діяльності та активності школярів.

Умови розвитку уяви молодших школярів на основі міжпредметних зв'язків.

Інтерактивне навчання через співробітництво.

Метод полягає в опорі на змістовні та формальні знання, використання наочності не для відтворення, а для сприяння успішності дітей у процесі

творчої, зокрема образотворчої діяльності. Реалізується на індивідуальних та групових заняттях. Співробітництво може проявлятися на різних етапах діяльності. *На етапі мотивації* цілям розвитку буде відповідати бесіда та дидактичні ігри. *На етапі організації* застосовуються формування учителем чи учнями проблеми, «мозковий штурм» для пошуку варіантів розв'язку, наочні методи, методичний малюнок. *На етапі контролю* використовують заохочення, схвалення новизни та креативності ідей.

Організація предметно-творчої діяльності.

Метод полягає в застосуванні в навчанні колізій та протиріч у знаннях школярів, вирішення цих протиріч за допомогою практичних вправ.

Протиріччя між знаннями та новими вимогами.

Метод вчить способам створення художнього образу, засвоєння різноманіття прийомів образотворчої діяльності з використанням різних матеріалів. Реалізується метод шляхом колективно-групових та індивідуально-колективних занять. Можна використовувати форми діалогу культур. В контексті створення протиріч використовують дидактичні ігри, проблемний метод, завдання відкритого типу, співробітництво, діалогічні рішення, використовують особисту та соціальну значимість завдань.

Використання інтегрованого змісту освіти.

Метод полягає у тому, щоб поєднувати декілька навчальних програм. Наприклад, образотворче мистецтво та історію, оскільки обидва напрями навчання містять значну частину міфологічного матеріалу, корисного для розвитку уяви. Таким чином, творча діяльність дитини набуває більш широкого контексту. В цьому методі використовуються ті самі форми навчання, що і в попередніх. Особливістю цього методу буде блочне засвоєння матеріалу, загострення уваги на міжпредметних зв'язках, використання регіонального компоненту[17].

Таким чином, життєвий досвід дитини та її уява розвиваються за рахунок паралельного вивчення нею багатьох предметів. Отриманий досвід

школяр може використати для вирішення нових завдань іншого типу, що і створює міжпредметні зв'язки та стимулює процес розвитку уяви.

ВИСНОВКИ до III розділу

В молодшому шкільному віці відбувається перехід від чисто відтворювальної уяви до продуктивної, в результаті чого дитина краще починає уявляти собі певні явища, навіть якщо вони не повністю відповідають ознакам, характерним цим явищам в її минулому досвіді. Це досягається з допомогою того, що в молодшому шкільному віці дитина починає критичніше ставитися до продуктів своєї уяви, краще усвідомлює умовність деяких власних уявлень.

Таким чином, беручи до уваги ці факти, можна дійти висновку що в розвитку уяви школяра на перших етапах важливо приділяти увагу розвитку репродуктивної уяви дитини, шляхом неоднорідності викладу, демонстрації різноманітних учбових матеріалів, що забезпечить багатство образів, якими володіє дитина. Так само, як не можна нехтувати формуванням нових образів у процесі навчання, необхідно стимулювати поєднувати враження у нові образи.

Корисним буде стимулювати створення уявлень за певними логічними ланцюжками, тобто заохочувати дитину не просто уявляти, а і розуміти, що і навіщо, за якими алгоритмами вона може уявити. Гарною умовою для цього буде робота з дітьми над творами на вільну тему та малювальні техніки. Естетичні переживання та почуття молодшого школяра також позитивно впливають на розвиток його уяви.

В процесі розвитку уяви молодшого школяра успішними є наступні технології на основі міжпредметних зв'язків:

Інтерактивне навчання через співробітництво.

Метод полягає в опорі на змістовні та формальні знання, використання наочності не для відтворення, а для поєднання, сприянні успішності дітей у творчій діяльності, зокрема образотворчій діяльності.

Організація предметної творчої діяльності.

Метод полягає в застосуванні в навчанні колізій та протиріч у знаннях школярів, та в подальшому вирішення цих протиріч за допомогою предметних практичних вправ.

Використання інтегрованого змісту освіти.

Метод полягає у тому, щоб поєднувати декілька навчальних програм. Як наприклад, образотворче мистецтво та історію, значну роль в обох програмах мають міфологічні уявлення та їх аналіз.

Життєвий досвід дитини, її уява розвиваються за рахунок паралельного вивчення нею багатьох предметів. Отриманий раніше досвід школяр починає використати для вирішення нових завдань іншого типу, що і створює міжпредметні зв'язки та стимулює процес розвитку уяви.

ВИСНОВКИ

У роботі представлено теоретичне узагальнення вивчення проблеми психологічних особливостей уяви в молодшому шкільному віці, визначено в емпіричному дослідженні особливості уяви молодших школярів в контексті навчальної діяльності та різних видів творчої діяльності, встановлено закономірності, механізми та структуру уяви молодших школярів.

На основі отриманих в дослідженні результатів можна зробити такі висновки.

1. Уява займає визначальну роль в пізнавальній діяльності, характеризується різноманіттям видів та проявів, та визначає продуктивність навчальної діяльності та соціальної поведінки в молодшому шкільному віці.

2. Уява, функціонально спрямована на відтворення та трансформацію образів пам'яті, є необхідною основою навчальної та творчої діяльності в молодшому шкільному віці.

3. Уява як механізм формування плану дій та образів майбутнього в молодшому шкільному віці розвивається в контексті навчальної діяльності і для її розвитку молодший шкільний вік є визначальним.

4. Високий рівень розвитку уяви в молодшому шкільному віці визначає навчальну успішність та характерні особливості творчої діяльності школярів.

5. Високий рівень творчих здібностей молодшого школяра залежить від рівня його уяви та її особливостей. Показники уяви та творчі особливості діяльності молодших школярів пов'язані між собою. Між показниками методів емпіричної репрезентації уяви, творчих здібностей та результатів навчальної діяльності існує пряма кореляція.

6. Уява розвивається у поєднанні з іншими видами діяльності. Системне якісне виконання навчальної діяльності та залучення школярів молодшого шкільного віку в різноманітні творчі види діяльності та урізноманітнення способів виконання зазначених видів діяльності стимулює розвиток уяви дитини.

Таким чином, уява забезпечує успішну навчальну діяльність молодших школярів. Залучення молодших школярів у творчі види діяльності, урізноманітнення способів виконання навчальних дій «наповнює» психічну діяльність молодшого школяра багатством знань, образів, та є сприятливим чинником соціальної адаптації, розвитку світогляду дитини, рівня знань, що в подальшому впливає на розвиток уяви дітей та є запорукою її вищого рівня розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверин В. А., Психология детей и подростков: Учеб. пособие. - 2-е изд., перераб. -СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 96 с.
2. Альтшуллер Г.С. Найти идею: Наука, Сиб. отд-ние Новосибирск, 2015. – 455 с.
3. Анастаси А. Психологическое тестирование: 7-е изд. - СПб.: Кн. 1. М.: Наука, 2016. – 215 с.
4. Берн Э. Трансактный анализ в группе. – М.: Лабиринт, 2015. – 74 с.
5. Боровик ОВ Развитие творческого воображения: М.: ООО "ЦГЛ "РОН" М,2000 – 131 с.
6. Брунер Д.С. Психология познания. За пределами непосредственной информации. -М.: Директмедиа Паблишинг 2015. /Представление. Воображение у детей: 304 – 319.
7. Брунер ДС Психология познания - Директмедиа Паблишинг,1977 – 123 с.
8. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика личности. – К.: Наук. думка, 2013. – 365 с.
9. Ванник МЭ Развиваем творческое воображение у детей – М., 2005. - 72 с.
10. Ванник МЭ Творческое воображение на уроках – М., 2005. - 35 с.
11. Веккер Л.М. Психические процессы. - Т.1 - л., 2017. /Воображение и психологическое время: 262 - 271. Представление / воображение/: 278- 295.
12. Выгодский Л.С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. // Вопросы психологии. 2013. № 2. с.114 - 123.
13. Выгодский Л.С. Собрание сочинений: В 6т. - Т.2 - М., 2014 Воображение и его развитие в детском возрасте: 436 - 455/.
14. Выготский Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте // Собр. соч.: В 6 т. Москва, 2012. Т 3. – 256 с.

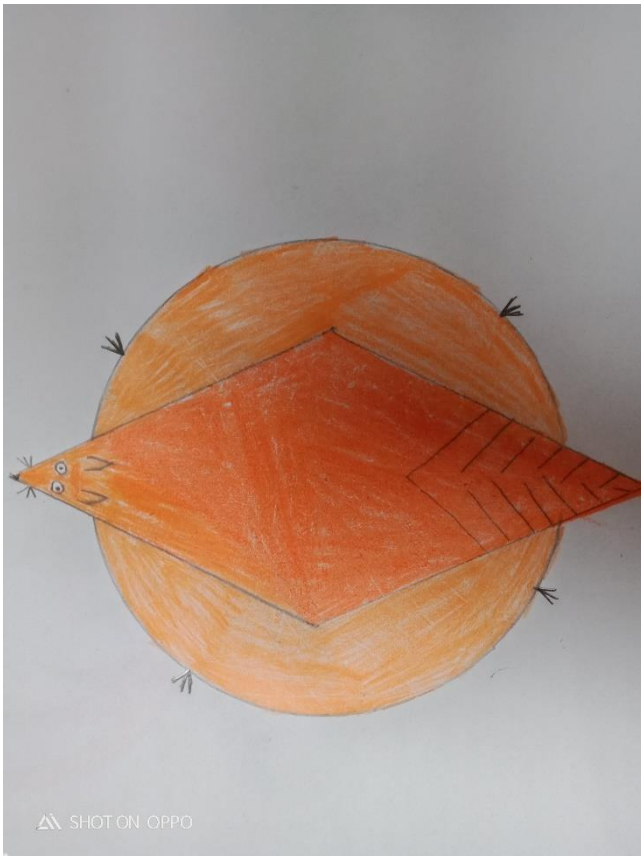
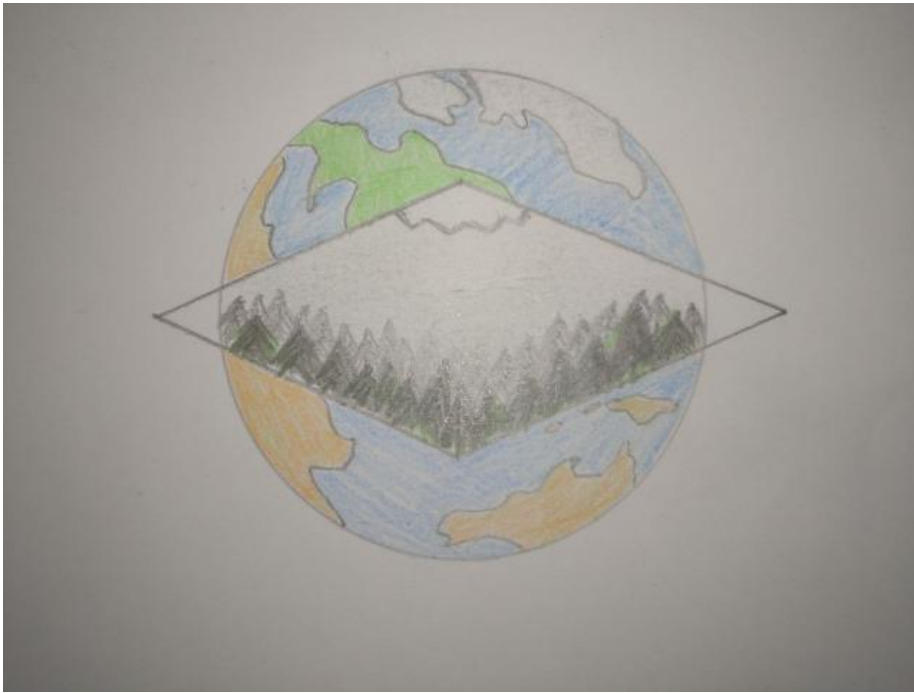
15. Геркинблит М., Петровский А. Фантазия и реальность. Москва: Наука, 2013. – 236 с.
16. Гильбух Ю.З. Психодиагностика в школе. М.: Высшая школа, 2017. – 79 с.
17. Гонина О.О., Психология младшего школьного возраста: Издательство «ФЛИНТА», 2015 – 101 с.
18. Гоноболин Ф. Н. "Психология" Изд-во "Просвещение", М., 1973 г. – 58с.
19. Григорович Л.А., Педагогика и психология — М.: Гардарики, 2003. – 129 с.
20. Дубровина И.В., Младший школьник — М.: Просвещение, 2003. – 88 с.
21. Дьяченко О.М. Об основных направлениях развития воображения у детей. // Вопросы психологии. 2015. № 6. с.52 - 59.
22. Дьяченко О.М., Кириллова А.И. О некоторых особенностях развития воображения детей дошкольного возраста. // Вопросы психологии. 2016.1. с.44 - 51.
23. Ефимова Н.С., Основы общей психологии. ИД «ФОРУМ»- ИНФРА-М – 37с.
24. Игнатьев Е.И. О некоторых особенностях изучения представлений и воображения. Вып.76.М., 2012
25. Игнатьев. Е.И. - Психология младшего школьника Издательство Академии Педагогических наук РСФСР: М, 1960.-С. 128-146.
26. Ильин. Е. П. «Психология творчества, креативности, одаренности» Питер; СПб.; 2009 – 154с.
27. Карандашов Ю.Н. Развитие представления у детей. Учебное пособие. - Минск, 2013. Возрастная динамика развития представлений: 74 - 87/.
28. Карвасарский, Б. Психотерапевтическая энциклопедия – СПб.: Питер, 2002 -62с.
29. Карпов А.В., Общая психология - М.: Гардарики, 2004. – 53с.
30. Козубовский В. М. Общая психология: познавательные процессы. Мн., 2008. - 76с.

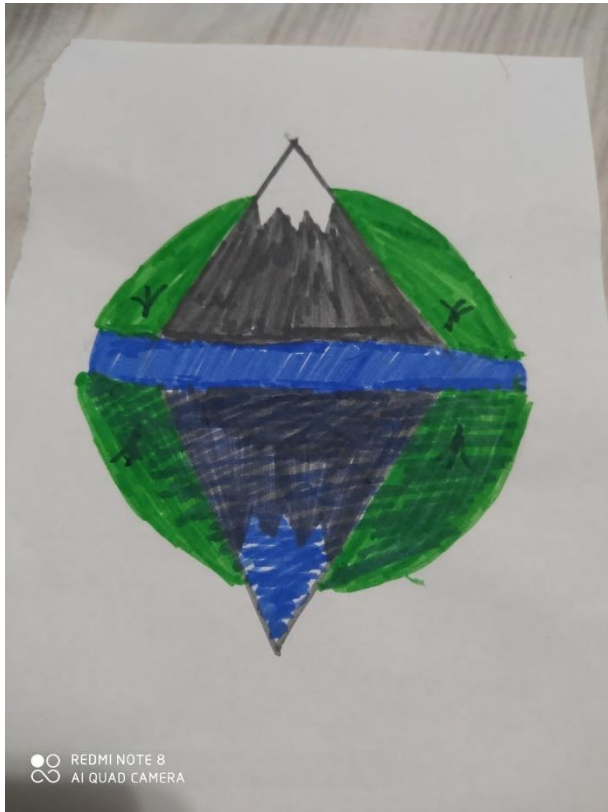
31. Коршунова Л.С. Воображение и его роль в познании. - М., 2014. /Трудности в определении воображения: 3 - 7. Воображение и практическая деятельность: 8 - 30. Воображение как отражение действительности: 31- 85. Воображение и научное познание мира: 86 - 131/.
32. Коршунова Л.С., Пружинин Б.И. Воображение и рациональность. Опыт методологического анализа познавательной функции воображения. - М. 2017. /Психологический подход к воображению. Перспектива и границы: 18 - 39. Воображение и игровая деятельность: 83 - 97. Чувственное отображение и воображение: 113 - 122. Воображение и мышление: 122 - 138/.
33. Кравченко А.И. - Психология и педагогика (Высшее образование) – М., Инфра-М, 2008 – 186с.
34. Крайг Г. Психология развития. – СПб, 2015. – 988 с.
35. М'ясоїд П. Загальна психологія. – К.: Вища шк., 2016. – 487 с.
36. Мясищев В.Н., Основы общей и медицинской психологии. Изд-во "Медицина", Л., 1968 г – 173с.
37. Немов Р. Психология. – В 3-х кн. – М.: Знание, 2014. – Т. 3. – 547 с.
38. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко. – К. Либідь, 2012. – 236 с.
39. Основы психологического консультирования / Под ред. Г.И. Колесниковой – Р-н/Д, 2015. – 456 с.
40. Педагогічна психологія /За ред Л. Проколієнка. – К. Либідь, 2014. – 356 с. Пономарев Л.А. Психология творчества. Москва: Педагогика, 2016. – 205 с.
41. Практикум по общей психологии / Под ред. А.И. Щербакова. М., 2017. – 287 с.
42. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 2016. – 272 с.
43. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии. В 2 т. - Т.1 - М., 2015. /Воображение 344- 360/.
44. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – Т. 1. – М., 2015. – 568 с. Селье Г От мечты к открытию. – Москва, 2015. – 124 с.

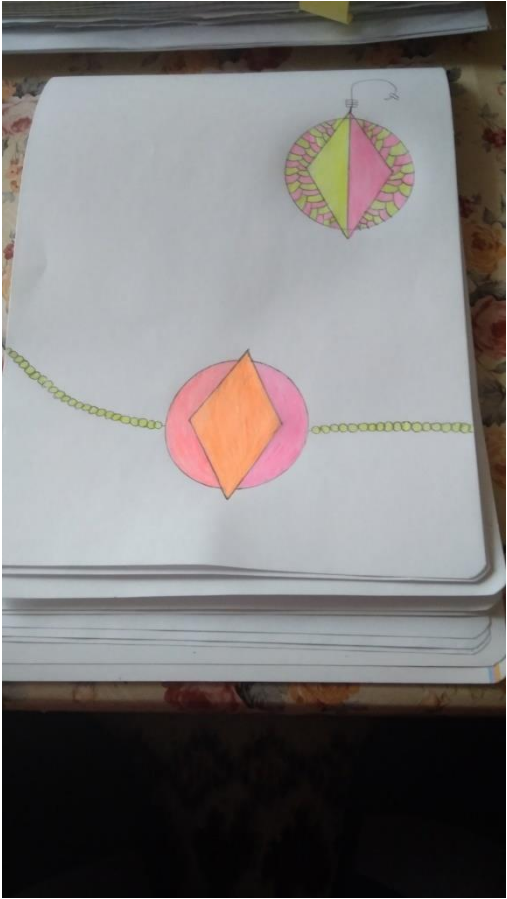
45. Ситаров, В.А. Дидактика / В.А Ситаров. – М : Академия, 2004. - 368 с.
46. Субботина Л.Ю. Развитие воображения детей. Популярное пособие для родителей и педагогов / Художник Куров В.Н. - Ярославль: "Академия развития", 2016. - 240с., ил. - / Серия: "Вместе учимся, играем"/.
47. Теплов Б.М., Психология М.: Учпедгиз, 1953. – 57с.
48. Урунтаева Г.А., Детская психология - М.: Издательский центр «Академия», 2001. -221с.
49. Штейнмец А.Э., Общая психология – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2013. – 155с.

Додаток 1

Додаток 2

